

К.С. Головач, аспір.
Житомирський національний агроекологічний університет

УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПОНЯТТЯ «КРИЗА НА ПІДПРИЄМСТВІ»

(Представлено д.е.н., проф. Масловською Л.Ц.)

Досліджено підходи до визначення поняття «криза на підприємстві», виділено її основні типи та узагальнено систему зовнішніх і внутрішніх кризових факторів, що впливають на функціонування підприємства. Доведено необхідність ідентифікації типів криз за основними ознаками та особливостями для подальшого виваженого антикризового управління діяльністю підприємства. Розглянуто сутність та складові системи факторів, що діють на функціонування суб'єкта господарювання та за відповідних умов можуть спричинити появу кризової ситуації на підприємстві. Проаналізувавши систему чинників, визначено, що зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні) фактори кризи діють системно, при цьому посилюючи ефект впливу на діяльність підприємства. Основним для здійснення правильного та успішного виходу підприємства з кризової ситуації є впровадження превентивного антикризового управління, але для цього необхідно з'ясувати всі притаманні саме даному типу кризи причини, ознаки та особливості.

Ключові слова: криза; антикризове управління; кризові фактори; типологія криз; криза на підприємстві.

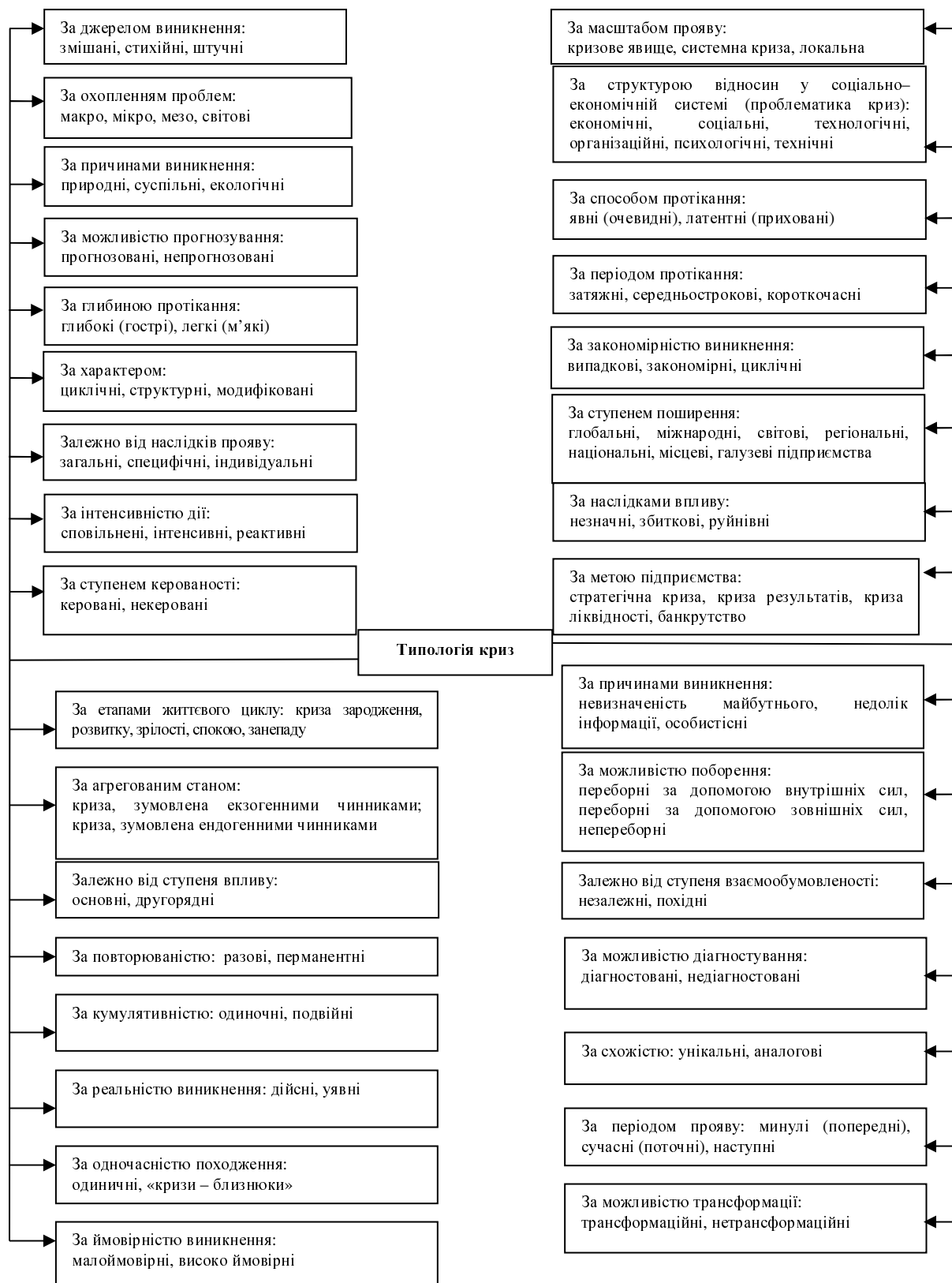
Постановка проблеми. У життєдіяльності підприємства кризи або загроза криз – постійне явище. В умовах постійно мінливих факторів зовнішнього середовища і внутрішніх умов здійснення економічної діяльності збільшується ймовірність періодичного виникнення кризи на підприємстві, що може набувати різних форм. Оскільки поняття «криза» є багатограним та інтерпретується в науковій літературі по-різному, доцільним є аналіз підходів щодо своєчасного розпізнавання та попередження кризової ситуації.

Метою дослідження є аналіз теоретичних підходів до визначення сутності поняття «криза на підприємстві», виділення основних положень формування системи факторів, що впливають на появу кризової ситуації, та удосконалення типології криз для вибору правильного антикризового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічних криз є предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: Дж.М. Кейнса [13], М.Кондратьєва, Е.Альтмана, Д.Рікардо, П.Самуельсона, М.Туган-Барановського [16], Р.Дж. Хоутрі, Й.Шумпетера, В.Подольської [16], Л.Лігоненко [15] та ін.

Невирішеними проблемними питаннями залишаються розуміння терміна «криза на підприємстві», його сутності, змісту, ознак, особливостей, факторів, наслідків, теоретичного підґрунтя, що знаходиться на стадії формування. Тому є багато різних підходів та тлумачень, що спричиняють дискусію серед науковців та нетотожність оцінок окремих базових положень.

Викладення основного матеріалу. Першим кроком у визначенні сутності кризових ситуацій та їх ідентифікації для успішного попередження і ліквідації є виокремлення основних ознак та поділ на види для зручності їх використання. Типологія криз є різноманітною, при цьому суттєво впливає на подальший аналіз ситуації, що виникла, диференціація способів та засобів управління ними. Проаналізувавши літературні джерела, присвячені типології криз, слід виділити види криз за відповідними ознаками їх класифікації, що наведені на рисунку 1. Класифікація криз на світові, макроекономічні, галузеві та мікроекономічні визначає напрями дослідження науковців щодо змісту цього поняття. Спільною характеристикою для зазначених криз є те, що вони прямо або опосередковано належать до якогось певного періоду (моменту) в діяльності підприємства або розвитку системи, де відбуваються будь-які зміни у функціонуванні. Відмінним є те, що вони охоплюють різний масштабний рівень, тобто для світових – це буде криза світового господарства або окремих його галузей. На мікроекономічному рівні розглядаємо кризу розвитку або функціонування, що стосується окремої господарської одиниці – підприємства, організації, фірми та інших. Дослідження найбільш поширених підходів до визначення такої кризи наведено в таблиці 1.

Джерело: власні дослідження

Рис. 1. Узагальнена типологія криз на підприємстві

Таблиця 1

Підходи науковців до поняття «криза на підприємстві»

Назва підходу та представники	Визначення	Характеристика
Переломний момент – А.Д. Чернявський, А.Градов, С.М. Іванюта, С.А. Бурий, Дж.Каан, Д.С. Мацеха, І.Ансофф, Л.Бартон, П.Лагадек, В.Захаров, Р.Хіт [23, 4, 12, 1, 26, 29, 22, 10]	Криза – це різкий крутий перелом, складний перехідний стан, гострі проблеми будь з чим	результат позитивний чи негативний; кризою може вважатися будь-яка нестандартна ситуація або зміни у функціонуванні підприємства
Погіршення параметрів функціонування, реальність банкрутства, руйнівна сила – Дж.Кейнс, В.Крутько, В.Василенко, Е.Коротков, Е.Нікбахт, А.Гроппелі, М.І. Туган-Барановський, Є.С. Мінаєв, В.П. Панагушин [13, 5, 20]	Кризою є ситуація значного погіршення одного, а частіше кількох, важливих параметрів функціонування підприємства, що цілком реально може призвести до банкрутства	раптова зміна з підвищувальної на знижувальну тенденцію; застаріла концепція криз, яка базується на теорії кругообігу суспільного капіталу та неспроможності капіталізму і ринку забезпечити пропорційність відтворення
Природне явище життєвого шляху підприємства, порушення рівноваги – В.О. Подольська, З.С. Шершньова, О.Стрекалов, Є.Зарипов, В.Король, А.Крутік, З.Холод, А.Штангрет, О.Копилук, Л.Лігоненко, Ю.Є. Гайворонська [16, 24, 25, 15]	Криза – це форма порушення параметрів життєздатності підприємства, що проявляє себе протягом певного періоду, характеризується закономірністю та циклічністю виникнення на різних етапах життєвого циклу підприємства, зумовлюється накопиченням протиріч у межах господарської системи та в перебігу її взаємодії з зовнішнім оточенням, має певні наслідки для можливостей його функціонування та розвитку	визначається циклічність розвитку підприємства та появи закономірних порушень, що можуть призвести до подальшого розквіту діяльності підприємства або занепаду; відхилення фактичних показників від запланованих не завжди проявляється, але при цьому порушується рівновага. В цьому випадку слід здійснювати порівняльний аналіз показників із галузевими та нормативними
Потенціал змін – Л.Грейнер, К.Ру-Дюфор, Дж.Вебстер [28, 31]	Криза як нагромадження в організації чи її частині потенційних факторів, здатних перервати поточні й майбутні операції підприємства, що стосуються індивідів і співтовариства	модель розвитку підприємства через послідовність кризових точок
Факторний вплив – Б.Кузін, О.Жарковська, Б.Бродський, А.Єсакова, І.Бредкіна, Ю.Сімех [9, 7]	Криза – наслідок змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі	крайне загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин із зовнішньоекономічним середовищем
Випадковий характер – К.В. Балдін, В.С. Зверев, А.В.Рукоусєв, В.Кошкін, Г.Базаров, С.Беляєв, Л.Белих, К.Херманн [3]	Криза – непередбачувана надзвичайна ситуація, що носить загрозу для життєдіяльності підприємства	несподівана ситуація, що загрожує пріоритетними цілями організації при обмеженому часі для ухвалення рішень
Розвиток, форма поступального руху – Р.Попов, Т.Pouchant, Е.Morin, К.Кірганов [6, 8]	Криза – орієнтир у подальшому розвитку підприємства, форма поступального руху, прояв розвитку системи	негативні чи позитивні наслідки для розвитку підприємства; призводить до порушення режиму діяльності
Комплексний підхід – І.Топій, І.Кондрат, В.М. Даніч, Н.О. Пархоменко [6, 19]	Криза – переломний період у діяльності підприємства, що характеризується відхиленнями фактичних показників діяльності підприємства від тих, що необхідні для його успішного розвитку внаслідок змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування	результат позитивний чи негативний; враховується відхилення фактичних показників від запланованих, нормативних та фактичних

Джерело: узагальнено автором

Отже, щодо визначення природи і сутності кризи триває полеміка серед багатьох науковців. У даний час серед фахівців немає єдиного підходу до з'ясування як сутності кризи, так і до змісту антикризового управління. На нашу думку, криза тісно пов'язана з появою кризових явищ на підприємстві, які, в свою чергу, являють собою погіршення фактичних показників функціонування суб'єкта господарювання та стають переломним періодом загострення протиріч між зовнішніми та внутрішніми відносинами. Одним

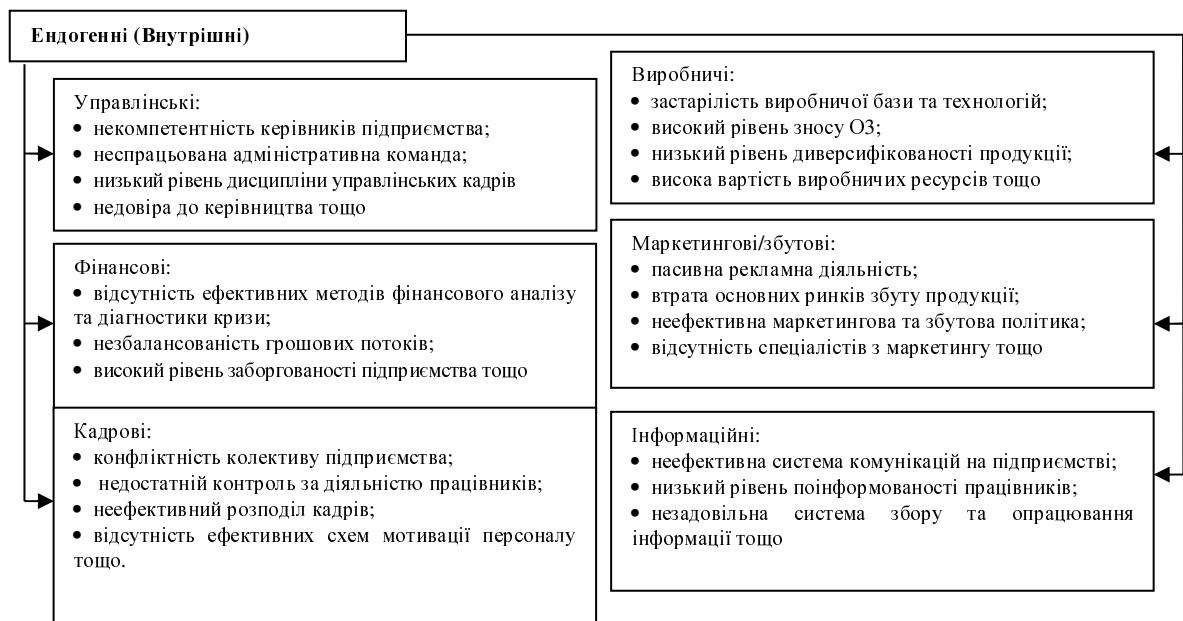
із важливих напрямів дослідження є виокремлення зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) кризових факторів, а також виділення окремих підгруп у межах кожної з них (рис. 2 та 3).

Джерело: узагальнено автором

Рис. 2. Зовнішні фактори кризи на підприємстві

Зовнішні та внутрішні фактори кризи на підприємстві діють системно, а не індивідуально. При цьому наслідки дії будь-якого окремого фактора посилюються. Зовнішні кризові фактори (загального, регіонального або товарного характеру) створюють загальні передумови погіршення ситуації.

Джерело: узагальнено автором

Рис. 3. Внутрішні фактори кризи на підприємстві

Однак при відповідній організації управління та ухваленні необхідних корпоративних рішень підприємство має усі можливості уникнути банкрутства, незважаючи на негативний вплив зовнішнього оточення. Це актуалізує використання на підприємстві превентивного антикризового управління та формування системи його повноцінного впровадження. Внутрішні фактори кризового фінансового розвитку поділяються на три підгрупи залежно від особливостей формування грошових потоків підприємства: пов'язані з операційною діяльністю; пов'язані з інвестиційною діяльністю; пов'язані з фінансовою діяльністю.

Розгортання кризи є результатом спільної її, водночас, негативної дії обох груп факторів, ступінь впливу яких може бути різним. Саме тому виявлення ступеня негативного впливу окремих факторів на протікання кризи на підприємстві є основою комплексного аналізу, і найчастіше здійснюється за допомогою SWOT-аналізу. Він дає змогу дослідити і відобразити в матриці сильні і слабкі сторони підприємства в розрізі внутрішніх факторів, а також позитивного або негативного впливу окремих зовнішніх факторів, що зумовлюють кризовий розвиток суб'єкта господарювання [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, існують різноманітні точки зору до визначення поняття «криза». Їх систематизація необхідна для подальшого розвитку та формування системи антикризового управління на підприємстві. У визначенні терміна «криза на підприємстві» немає єдності, що тягне за собою труднощі з ідентифікацією кризового стану підприємства. Перспективами подальших досліджень щодо уточнення сутності, основних ознак, факторів кризи є визначення адекватних шляхів і важелів управління нею, а також виявлення ефективних механізмів антикризового менеджменту для підприємств.

Список використаної літератури:

1. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / *И.Ансофф.* – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
2. *Бажутин А.С.* Концептуальные и методологические основы определения понятия «кризиса» / *А.С. Бажутин* // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. – 2008. – Вып. 2. – С. 5–17.
3. *Балдин К.В.* Антикризисное управление: макро- и микро уровень : учеб. пособие / *К.В. Балдин, В.С. Зверев, А.В. Рукосуев.* – 2-ое изд. – М. : Издат.-торг. корпорация «Дашко и Ко», 2007. – 280 с.
4. *Бурый С.А.* Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу : монографія / *С.А. Бурый, Д.С. Мацеха.* – Хмельницький : ТОВ «Триада-М», 2006. – 93 с.
5. *Василенко В.А.* Менеджмент устойчивого развития предприятий : монография / *В.А. Василенко.* – К. : Центр учеб. л-ры, 2005. – 648 с.
6. *Даніч В.М.* Визначення кризового стану підприємства / *В.М. Даніч, Н.О. Пархоменко* // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 208–218.
7. *Есакова А.М.* Место антикризисного управления в общей стратегии фирмы. Проблемы и опыт антикризисного управления / *А.М. Есакова* // Сб. матер. Всерос. научно-практ. конф. – Пенза, 2001. – С. 37–40.
8. *Жадько А.О.* Поняття «кризи» на підприємстві та необхідність ідентифікації її причин як визначальний фактор успішності підприємницької діяльності / *А.О. Жадько* // Восьма Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Соціум. Наука. Культура» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/zhadko-ao-ponyattya-krizi-na-pidpriemstvi-ta-neobhidnist-identifikatsiyi-yiyi-prichin-yak-viznachalnyi-faktor-uspishnosti-pidpriemitskoyi-diyalnosti/>.
9. *Жарковская Е.П.* Антикризисное управление : учебник / *Е.П. Жарковская, Б.Е. Бродский.* – М. : Омега-Л, 2004. – 336 с.
10. *Захаров В.Я.* Антикризисный менеджмент: стратегии развития промышленных предприятий в России / *В.Я. Захаров* // Инновации. – 2006. – № 5. – С. 80–82.
11. *Иванов Г.П.* Банкротство: Стратегия и тактика выживания. Как избежать банкротства / *Г.П. Иванов, В.А. Кашкин.* – М. : Междунар. институт ранних исследований, 1993. – 316 с.
12. *Иванюта С.М.* Антикризове управління : навч. посібник / *С.М. Иванюта.* – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 288 с.
13. *Кейнс Дж.М.* Загальна теорія зайнятості, процента і грошей / *Дж.М. Кейнс.* – К. : Барви, 1998. – 210 с.
14. *Кухта П.В.* Кризи, їх причини та наслідки / *П.В. Кухта* // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>.
15. *Лігоненко Л.О.* Антикризове управління підприємством : навч. посібник / *Л.О. Лігоненко, М.В. Тарасюк, О.О. Хіленко.* – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 377 с.
16. *Подольська В.О.* Фінансовий аналіз : навч. посібник / *В.О. Подольська.* – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 488 с.
17. *Редькін Д.О.* Методичні підходи до оцінки масштабів кризи на підприємствах АПВ / *Д.О. Редькін, І.П. Островська* // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 5 (10). – С. 38–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.
18. *Терещенко О.О.* Антикризове фінансове управління на підприємстві / *О.О. Терещенко.* – К. : КНЕУ, 2004. – 560 с.

19. *Топій І.І.* Теоретичний підхід до трактування поняття «криза» та виокремлення притаманних їй особливостей / *І.І. Топій, І.Ю. Кондрат* // Економічний простір. – 2013. – № 71. – С. 84–91.
20. *Туган-Барановский М.И.* Избранное: периодические промышленные кризисы. История английских кризисов / *М.И. Туган-Барановский*. – М. : Наука ; РОССПЭН, 1997. – 574 с.
21. *Тупкало В.М.* Системний підхід до антикризового управління / *В.М. Тупкало, Н.О. Бурбело* // 36. наук. пр. V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – К. : НТУУ «КПІ», 2014. – С. 499–503.
22. *Хім Р.* Кризовий менеджмент для керівників : пер. з англ. / *Р.Хім*. – К. : Наук. думка, 2002. – 566 с.
23. *Чернявський А.Д.* Антикризове управління підприємством : навч. посібник / *А.Д. Чернявський*. – К. : МАУП, 2006. – 256 с.
24. *Шершньова З.Є.* Антикризове управління підприємством : навч.-метод. посібник / *З.Є. Шершньова, С.В. Оборська*. – К. : КНЕУ, 2004. – 196 с.
25. *Штангрет А.М.* Антикризове управління підприємством : навч. посібник / *А.М. Штангрет, О.І. Коплюк*. – К. : Знання, 2007. – 335 с.
26. *Barton L.* Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / *L.Barton* // Cincinnati, Ohio : South-Western, 1993. – P. 2.
27. *Forgue B.* Nouvelles approches de la gestion des crises / *B.Forgue* // Rev francaise de gestion. – Paris. – 1996. – № 108. – P. 72–73.
28. *Grenner L.* Evolution and Revolution as Organization Grow / *L.Grenner* // Harvard Business Review, August. – 1972. – P. 52.
29. *Lagadec P.* Un nouveau champ de responsabilite' pour les dirigeants / *P.Lagadec* // The Virtual Corporation. – New York, 1993 ; Rev francaise de gestion. – Paris, 1996. – № 108. – P. 110.
30. *Mitroff I.I.* Crisis Management: A Diagnostic Guide for improving Your Organization's Crisis-Preparedness / *I.I. Mitroff, C.M. Pearson*. – San Francisco : Jossey-Bass, 1993. – 116 p.
31. *Roux-Dufort Ch.* Crises: des possibilite' iaprentissage pour entreprise / *Ch. Roux-Dufort* // Rev francaise de gestion. – Paris. – 1996. – № 108. – P. 81.

ГОЛОВАЧ Катерина Сергіївна – аспірантка Житомирського національного агроекологічного університету

Наукові інтереси:

– проблеми формування системи антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах;

– наукові підходи до визначення поняття «криза на підприємстві».

E-mail: LuKat@inbox.ru.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015.